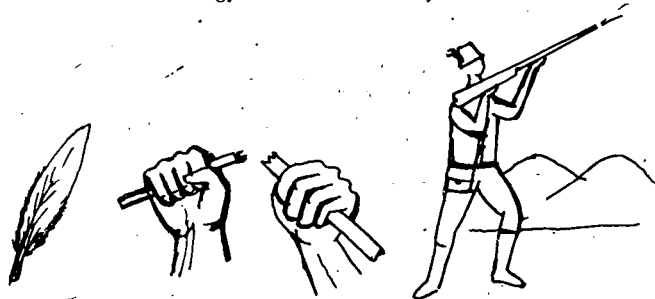

10.

lyu-kas
gyű-rű
aj-tó
osz-tály
hajt-ja
kert-ben

10. Pótold a hiányzó betűket a szavakban!

lyu- . as aj- . ó hajt- . a
gyű- . ú osz- . ály kert- . en

11.
toll-tör-lő

11. Képrejtvény. A negfejtést ird le elválasztva!

Gondos gyerek ezzel védi tollát.

A program szóanyagát az „Iskolaorvosi rendelőben” című olvasmányból vettük. A programlapokat úgy terveztük meg, hogy az ellenőrzés és visszacsatolás a tanulók számára megoldható legyen. Ezért a lap bal szélén szegélyt hajtottunk, ahova beírtuk az egyes feladatok megoldását, s ezt pontragasztással rögzítettük. A tanulók a munka beindításánál utasítást kaptak arra, hogy egy-egy feladat elvégzése után ellenőrizhetik munkájukat, ha a leragasztott „kis ablakot” felnyitják.

Az órából maradt néhány percet a súlyosabb helyesírási hibák korrigálására és a tanultak összefoglalására használtuk fel. Ezután kijelöltük a házi feladatot. (Tankönyv, 64. old. 2. gyakorlat.)

Tapasztalatunk: az életkornak megfelelő normális szellemi képességgel rendelkező gyermek részére a program nem jelentett nagy nehézséget. Voltak olyan tanulók, akik a részfeladatokat hiba nélkül megoldották, de a nyelvtény nem tudatosult bennük. (Összefoglalásnál vettük észre ezt a hiányosságot.) Ennek pótlása a gyakorlat órán történt. A gyengék azért tudtak a vártnál eredményesebben dolgozni, mert a minimális segítség, amit nyújtottunk az irányítással, biztosságot, ösztönzést adott. Észrevételünk az, hogy a második osztályban is lehet programozni; hogy mikor és mennyit, azt az anyag természete és az adott osztály tudásszintje határozza meg.

CS. NAGY ISTVÁN

Szombathely, Tanítóképző Intézet

A komplex szókétyás eljárások két típusa a nyelvtan-helyesírás gyakorlásában

A szókétyának nagy hagyománya van a nyelvtan-helyesírás absztrakt világának megközelítésében: a táblai írás és a tankönyvi szöveg mellett bevált módja a kiemelt, szövegkörnyezettől még inkább izolált vizuális megfigyeltetésnek. Elsősorban szemléletessége hódított a módszertanban: nagy alakban, lapos téglalap, szalag formátumban készítik, ez a szókétyatípus fölmutatható, az egész osztály ideálisan szemlélheti. Ha elég nagy számban készítik, alkalmas csoportosító-rendszerező eljárásokra is. Ezek a szókétyák azonban rendszerint csak néhány példányból állnak, nem alkotnak nagyobb tömböket, egész témaköröket,

szófajokat átfogó rendszereket, inkább a szemléletes fölmutatás az előnyük, mint az egész osztály kollektív-manipuláló, kirakó, csoportosító, rendszerező vagy éppenséggel társasjáték-szerű, a játékkártyához közelálló tevékenysége. Nemcsak a mennyiségi elvben, a szókártyák nagy számában (nevezzük kötegeknek, tömbnek), hanem a módszertani funkció lényegében is másról van szó. A szókártya-kötegek fölgöngyölítük, módszeresen földolgoztatjuk egy-egy szófaji témakör egész nyelvtani-helyesírási problematikáját. Rugalmas, nagy teherbírási alakzatok, állandóan variálható szóanyagukkal alapul szolgálnak a nyelvtények sokoldalú átvilágítására, viszonyítására, elemzésére, a megfigyeltetés és szabályalkalmazás egységének érvényesülésére, szóbeliségre és írásbeli gyakorlás szervezettebb kapcsolatára, a nagyobb intenzitású nyelvtani rögzítésre és helyesírási készségfejlesztésre. Lépest jelenthet a komplex szókártyák térhódítása a tantervi koncepció megvalósításában: közelebb kerül az elvont tantárgy a 7—10 évesekhez. Ezt a komplex szókártyák manipulatív jellege, mozgalmassága, játékosága, életszerűsége, motiváló ereje biztosítja. A kedvező hatás forrásai visszanyúlnak a cselekvéses-manipulációs gondolkodás lélektanáig. A kollektív eljárás, az osztály- és egyéni munka természetes harmóniája is a komplex szókártyák mellett szól. A koncentráltató versenyszerű atmoszféra serkentő velejároként jó feszültséget teremt a hosszabb lélegzetű gyakorlatok során. Pergően dinamikus, változatos órákat komponálhatunk, s mindebben nyoma sincs erőltettségnek, a kártyatömbök logikája, láncreakciószerű mozgósító hatása diktálja a tempót. Ez a kártyatípus visszatérés a szó játékkártya alakjához s stílusához is annyiban, hogy kiosztáson alapul, az osztály létszámához igazodhat a kártyaszám, s nem feltétlenül a messziről-olvashatóság jellemzi. Technikailag legalkalmasabb a színes kartonra (kb. négyzetdeciméternyi méret), rajzlapra, géppapírra való írás, mégpedig írógéppel. Ez a leggazdaságosabb, s esztétikailag sem kifogásolható. Színben vonzóbb, de sokszorosán időigényesebb a keményebb fehér kartonra írás filctollal, színes tuskihúzóval. Megfelel az ún. névjegykártya is, készen kapható, elegáns kártyaforma, jól tűri a gépírást.

A felsorolt előnyök kijelölik a komplex szókártyák didaktikai helyét, elsősorban a nyelvtan-helyesírás gyakorló óráin alkalmazhatók. Egy-egy kártyatömb akár több órára is elég gyakorló anyagot tartalmaz. Mivel azonban az állandó szókártyázás is monotoníához vezethet, ezért a hagyományos (nyelvtankönyvből, olvasókönyvből, tanulói gyűjtésből, táblai írásból kiinduló) eljárások mellett a gyakorló órák eljárásmotívumaként a gyakorlattípusok együttesében célszerű elosztásban kell alkalmaznunk. Gyakorló óráként egy komplex szókártyás feladat általában elég, időnként azonban tarthatunk (a módszer továbbfejlesztésére, kísérletező jelleggel is) teljes gyakorló órát több összetett szókártyás gyakorlat kombinációjából. Osztály, nevelője, tananyaga válogatja, mikor melyik forma célszerűbb.

Az általános előnyökön túl (hogy ti. a komplexitás, manipulatív játékoság stb. jobban rögzíti a nyelvi általánosításokat, gazdagabban sorakoztatja a rokon nyelvtényeket, jobban láttat nyelvi összefüggéseket, szemlélet és szabály síkján sokoldalúbban készíti elő az íratási formákat), további lehetőségekben is meghaladja ez a forma a hagyományos (köztük a hagyományos szókártyás) eljárásokat. Egyik távlat a koncentráció felé nyílik. A szókártyatömb másik kiterjesztési lehetősége a felhasználásban a feladatlapra alakítás, vagy a cirkuláló, az osztályban körbe járó, végül mindenkihez eljutó önálló feladatlapra (ezzel egy témakör folyamatos gyakorlását oldjuk meg), vagy egyszerűen az „ahány tanuló, annyi feladat” elvét megvalósító feladatlapra. Ez a forma könnyen továbbfejleszhető teljesen programozott gyakorló órává a tanulóól tanulóig haladó módon (az előbb cirkuláló feladatlapnak neveztük). A komplex szókártyák társasjáték-változata (de a kevésbé játékos csoportosító, játékszabályhoz nem kötött változata is) kiválóan alkalmas kedveltető napközi gyakorlásra.

Nem éles határokkal két nagyobb kategóriát különböztethetünk meg a komplex szókártya-típusokban. Egyik a többlepcsős, soklépcsős gyakorlatokra alkalmas, ez a tulajdonképpeni komplex kártyaköteg. A gyermek jártasságot szerez a kártya szóanyagának fölismérésében, rendezésében, helyesírási megfigyelésében, mondatba foglalásában, ilyen módon állandóan nyelvtani összefüggésekben, analógiákban, szabályalkalmazásban gondolkodik. Megszokja a komplex gyakorlatok jellemző modelljeit (jöllehet ezek száma majdnem a végtelenségig növelhető), a főbbek, gyakoribbak: csoportosítás, analógiás gyűjtés, mondatalkotás, válogató tollbamondás, emlékezetből írás stb., az állandó öröm forrása a kollektív manipulálás, az egyéni és osztálymunkán alapuló nyelvtan-helyesírási problémamegoldás, az érdekelt aktivitás, az anyanyelv szóanyagával ismerkedés sajátos nyelvtani derűjének és komolyságának léggöre.

A másik szókártyás gyakorlattípus tulajdonképpen feladatlapos munkának felel meg. Ennek számos változata lehetséges. Egy-egy feladatlapszerű szókártya önmagában hagyományosan szimplexnek tűnik (nézd meg és írd, analógiásan írd, mondatba foglalva írd, fejtse meg a rejtvényt, írd le a megfejtést stb.), a komplexitás itt abban jelentkezik: a módszeresen

és esztétikusan elkészített rejtvény-szókártya vagy más feladatlap-szókártya időben-térben tovább haladhat, tehát folyamatos ismétlésként óráról órára a témakörön belül s azon túl is, és a tanulók közt körbe jár az osztálylétszámra méretezett szókártyatömb egy-egy darabja. Ezt is komplexre tervezhetjük egyetlen felhasználásra is, a komplexitás mégis elsősorban az osztályban hosszú távon cirkuláló jellegéből fakad.

Nézzünk példát az első típusra! Ennek lényege a többlépcsős fölépítés, nyelvtani előnye, hogy mire a szóanyag végig ér a lépcsőkön, fokozatokon, arra megszilárdulnak a szükséges látási-hallási emlékképek, erősödik a nyelvi tények és általánosítások kapcsolata, s a nyelvtani megalapozás, érzéki megfigyelés, szabályidézés garantálja a helyesírás sikerét a gyakorlás bizonyos stádiumában. A következő szókártyatömb pl. (50 szókártya, egy osztályra nagy szám, csökkenthető 40-re, 30-ra) alkalmas az igekötős igék gyakorlására akár harmadik, akár negyedik osztályban. A megtévesztő alaki jegyekkel nehezített fölismerési gyakorlatról van szó a gyakorlat első lépcsőfokán. A teljes szóanyag a következő: beszél, beteg, bemeleg, beszél, kiabál, király, kilogramm, kiáll, kicsi, kilincs, kinéz, lemez, lehull, legel, lebeg, lecsó, lepedő, levegő, leves, levél, felel, fellép, felett, felhő, felszáll, felség, felső, megint, eddel, elég, elefánt, elindul, elem, első, elesik, átlag, átkoz, rábeszél, rágszál, rádió, ideges, ideér, idegen, idenez, összesen, összetép, összegez, összead, visszatér. A gyakorlat minimum három lépcsős. (A lépcsők száma általában növelhető, csak ne öncélúan, tetszés szerint komponáljunk soklépcsősre, nagyon nehéz, de fontos az optimális lépcsőszám meghatározása a didaktikai céltől függően.) Az első lépés mindenesetre a csoportosítás lesz (igekötős igék, nem igekötős igék, más szavak). Itt kell megküzdeniük a tanulóknak a megtévesztő alaki jegyekkel. Az első lépcsőben pl. tíz szókártyát osztálymunkával rendeztetek, egy tanuló rakja a három csoportot a kiosztott vagy felmutatott kártyákból a jelkötő tanuló feleletei alapján. A második lépcsőben már padosorok vállalkozhatnak a munka elvégzésére, pl. három padosor kap 10—10 kártyát, s elvégzi a csoportosítást. A harmadik mozzanat föltétlenül az íratás valamilyen formája lesz, ha több közbülső fokozatot nem tervezünk. Az írás négy variációja jöhet számításba: válogató másolás, válogató tollbamondás, csoportosító másolás, csoportosító tollbamondás, ezt is végezethetjük differenciáltan, csoportfoglalkozásban, pl. 1. padosor: válogató másolás, 2. padosor: csoportosító másolás, 3. padosor: válogató vagy csoportosító tollbamondás. A cél vagy csak az igekötős igék leírása (válogató másolás vagy tollbamondás esetén), vagy a szóban elvégzett hármas csoportosítás megismétlése írásban (igekötős, nem igekötős, más).

A következő komplex szókártyás gyakorlat négy lépésből áll. A húsz szókártya szóanyaga (természetes halmazból vagy kiosztott szókártyákból indul ki a feladat megoldása): megtudja, hír, meg tudja, oldani, elfogja, tolvaj, el fogja, mondani, megfogja, kéz, meg fogja, érteni, kifogja, hal, ki fogja, számítani, befogja, ló, be fogja, hozni. Az összekevert szókártyák párkereső rendezése az első lépés. Ez a mozzanat az osztály fejlettségétől függően nehezeíthető. Egyszerűbb változat: csak a befogja, illetve be fogja típusú párokot adom ki rendezésre, párkeresésre. Erősebb osztálynak, jobb nyelvtanistáknak: egy-egy tanuló négy szókártyát kaphat párkeresésre, egy összetartozó csoportot: elfogja, el fogja, tolvaj, mondani. Még nehezebb a húsz szókártya rendezése halmazból vagy kiosztásból, előzetes tömbkötés nélkül (a négy összetartozó szó tömbjei). A rendezés után mondatalkotás következik a megadott szóval (befogja, ló), majd más szavak bevonásával (befogja, száj, befogja, szem stb.). Ezek a mozzanatok természetesen tartalmazzák a szabályfelidézést is (befogja: az igekötő előtt áll, be fogja hozni: közbeékelődés stb.). A harmadik és negyedik lépés egyaránt lehet írás, két fokozatban, először két mondat tollbamondása. (Befogja a lovat. Laci be fogja hozni a könyvet.) Aztán két mondat emlékeztetőből íratása (pl. a megfogja és meg fogja mondatba foglalásával).

Példa a koncentrációval egybekötött ötlépcsős gyakorlatra. Negyedik osztályban A kicsi-sok meg a grófok c. olvasmány igekötős igéivel dolgozunk tíz-szókártyás megoldásban. Első feladatként cselekményvázlatot készítettünk a tíz ige időrendbe szedésével, ez a mozzanat olvasás, fogalmazás és nyelvtan tömény koncentrációja. A második lépés csoportosítás igekötő-helyzet szerint. A harmadik és negyedik láncszem a csoportosítás folytatása igeidők, illetve módok szerint (utóbbi a kijelentő és felszólító mondat igéi formájában, a tantervi követelmények nyelvében). Ennyi csoportosító előkészítés után írásban végzünk csoportosítást, a szóban megoldott formák közül az igekötő-helyzet szerint írnak a megfelelő oszlopba (csoportosító tollbamondás). A tíz szókártya anyaga: összetalálkozott, összeakaszkodunk, megtanítottuk, megfizették, térek ki, térj ki, veri meg, verjük meg, el fogjuk páholni, be sem zárnak.

Hat fokozatból álló szókártyás gyakorlat az -it végű igék gyakorlására 3. vagy 4. osztályban. A szóanyag felsorolása: alakít, árusít, bővit, csillapít, díszt, erősít, épít, fordít,

gömbölyít, gyógyít, hajít, irányít, javít, kerekít, létesít, mélyít, nagyít, nyerít, ordít, öblít, pirosít, repít, segít, szállít, teljesít, újít, üdít, vetít, zendít, zsugorít. A szókérttya-köteg har-sorozata bontható ki belőle. A szóanyag elsősorban a nyelvtankönyv szójegyzékéből merít, tehát a gyakorlásra javasolt gyermeki szókészletből. Mivel az egyes betűknél a szójegyzékben több -ít végű találunk (hajít, hajlít, hasít), kiegészítő gyűjtetést is kell végeztetnünk a szó-tárból, illetve a gyermek szókinésében szabadon. Ez a kártyatant is megfelel a 3. és 4. osztály igényeinek, csak a felhasználásban érvényesüljön a negyedikes többlet. A hat lépcsőfok a következő lehet:

1. Betűrendbe szedés az abc-sorrend gyakorlására (ez nemcsak a szójegyzékben való eligazodást segíti, hanem az idegen nyelvtanulást is előkészíti, a szótárhasználatot).

2. Mondatba foglalás, esetleg fogalmazásszerűen.

3. A harminc ige emlékezetből íratása csoportonként, pl. az osztály öt csoportra bon-tása, mindegyik hat szót ír emlékezetből. Ebben az abc-sorrendű elosztás segít (az első cso-port pl. a-tól é-ig, alakítottól építig, a második csoport az f-től a j-ig, a fordítottól a javítig írja le stb.), az előkészítés mértéke különböző lehet: a hat kártya kiosztása a csoportnak, az egyéni elmondás gyakorlása, a kezdőbetűk emlékeztető felírása, végül emlékezetből írás.

4. Átalakítás -ul, -ül végű igékké. A szókérttyák másik oldala ezeket az alakokat tar-talmazza (alakít, alakul), ahol nincs megfelelő szópár, ott más szó szerepel a szükséges kezdő-betűvel (nyerít, nyikordul).

5. A szóbelseji helyesírás áttekintése, érzékszervi megfigyelés alapján (gömbölyít, újít).

6. Az egész készlet kiosztása. Mindenki írjon mondatot a nála levő szókérttya igéjével! Néhány munka ellenőrzése, közös javítása fogalmazás és helyesírás szempontjából.

Nézzünk egy hétlépcsős komplex gyakorlatot! Téma és oktatási cél: az ellentétes jelen-tésű melléknévek fölismerésének és helyesírásának gyakorlása, a beszéd-készség fejlesztése. Ez a gyakorlat 15—30 percesre tervezhető az egyes mozzanatok időtervétől függően (pl. a mondatba foglalásra szánt idő stb.). Lépései:

1. A szókérttyák kiosztása, minden tanuló kap egyet. A kártyatomb 34 darabból áll, 17 ellentétes jelentésű melléknév-párból. Az abc minden betűjével egy-egy melléknév kezdő-dik, így a kezdőbetűk sorrendje szintén alkalmas a betűrend gyakorlására.

2. Mutakozzanak be a melléknévek abc-sorrendben! Álljon föl a melléknévvél bemutat-kozó tanuló, aztán üljön le!

3. Csoportosítás ellentétes jelentésű párokra. A tanító felszólít valakit. Az mondja a nála levő melléknévet. Jelentkezzék az ellentétes jelentésű melléknév! Állva kezd az osztály, aki párra talált, leül.

4. Páros mondatalkotás. A tanító felszólít egyet, az a szókérttyája melléknévével mon-datot alkot, szóban. Jelentkezik a párja, az is mondatba foglalja saját melléknévet.

5. Kártyázás. A kártyák beszedése. Kiosztás (4—4 egyszínű kártyát minden játékosnak, nehogy az ellentétes pár is ugyanahhoz jusson: ezért kell két színben készíteni a 17—17 szó-kártyát). Egy kitesz egy kártyát, akinél az ellentétes pár van, ráteszi, majd az hívja a követ-kező szót. Fogyasztó játék.

6. Mindenki ír egy mondatot azzal a melléknévvél, amely eredetileg nála volt.

7. Néhány mondatpár fölolvása (ellentétes melléknévesek), közös értékelés, javítás fogalmazás és helyesírás szerint.

A 17 szópár a következő: előzékeny-udvariatlan, áporodott-friss, értelmes-ostoba, nedves-szikkadt, pazarló-zsugori, őszi-tavaszi, hajlékony-merev, könnyű-súlyos, ifjú-öreg, gyors-lassú, csöppnyi-óriási, aggodó-gondtalan, régebbi-újabb, ízetlen-jóízű, borús-derűs, cammogó-vágtató, nyitott-zárt. A szóanyag a tankönyv szójegyzékéből való, ahol ez nem valósítható meg, ott a tanulói szókészletből egészítünk ki. Ezt a hétlépcsős gyakorlatot video-magnón is rögzítettük, s a felvétel elemzéséből (az óra teljes látható-hallható képe) jól rekonstruálható a komplex szókérttyás eljárás mozgalmal életszerűsége, manipulatív-gondolkodási élénksége, az egyéni és osztályaktivitás dinamikus megvalósulása.

Vizsgáljunk meg egy sokféle csoportosításra szolgáló 14 kártyás, nyolclépcsős gyakorla-tot! A 3—4. osztályban egyaránt alkalmas az ige témakörben nyelvtani rögzítésre is, íratásra is. Lépései:

1. Igelánc (az utolsó betűvel kezdődik a következő szó). Több megoldás is csábít, de csak egy vezet célba, ha tehát egyik kezdőbetűt zsákutcának bizonyul, másik azonos kezdő-

betűjű szóval kell folytatni a sort. A helyes megoldás: golyózik, kijön, nőj!, javíts!, sajoj, guggoljunk!, kimegy, gyógyzni fog, gondolkodott, tenni fog, gomolyog, gázolja el, lefolyt, tanulja meg! — a kezdő szót (golyózik) természetesen meg kell adnunk, mert még így is minc darabból áll. Alkalmas az -ít végű igék folyamatos gyakorlására, a feladatok egész elég sok az útvesztő a szólánc kialakításában. Ezt a tervezés elkerülhetné, de a kombinatív készség fejlesztéséért megéri a buktatókkal nehezítés. A továbbiakban vázöljuk a lépéseket:

2. Cselekvés, történes, szerint.
3. J-s, ly-es, egyéb ige.
4. Igekötő szerint.
5. Igeidők szerint.
6. A kijelentő és felszólító mondat igéi szerint.
7. Hosszú magánhangzós; hosszú mássalhangzós, egyéb.
8. Másképp ejtjük-írjuk, kiejtés szerint írjuk.

A komplex szóártyás gyakorlatok logikája a programozás felé mutat. A lépések lánc-reakációszerűen bomlanak ki egymásból, s a „lépcsők”, „lépések”, „láncszemek”, egyszóval a gyakorlatmozzanatok hajtják előre a gyakorló óra „kerékét”. A programozásnak ez a tágabban értelmezett formája azt jelenti, hogy egy kártyakötég szóanyagba „beprogramozunk” egy gyakorló órát. A 7—10 évesek lélektani-logikai sajátosságainak ez jobban megfelel, mint a kérdőív-jellegű, végig írásbeliségre épülő programtípusok. Az egész órára kiterjesztett szóártyázás összefüggő rendszere természetesen nem jelentheti azt, hogy „a gép forog, az alkotó pihen”, vagyis a tanító nem kapcsolódhat ki, nem teljes a tanulók önállósága a feladatmegoldások folyamatában. Közös és egyéni, szóbeli (hangos) és írásbeli (néma) mozzanatok váltakoznak. A jól komponált szóártyatömbök mindenesetre növelik a tanulók jártasságát a nyelvi tények fölismerésében, gyűjtésében, osztályozásában, javítják az analógia-érzékét, szabályalkalmazási biztonságot, s a témakörök ajánlott vagy kötelező szóanyagának sokoldalú földolgozását (beszélt és írott formában) jobban biztosítják, mint az egyszálú, egysíkú, apró feladatatomokra, mozaikokra bomló óra. Kizárólagosságot nem igényelhet a komplex szóártyás gyakorlásnak eddig ismertetett soklépcsős módja, de egy bizonyos (jelentékeny számú, erős rendszerbe foglalt) szóanyag végigvonulása a mozzanatok során, a negyedórás vagy akár egész órás gyakorlaton föltétlenül intenzíven elmélyítő, rögzítő, készségfejlesztő hatású.

A soklépcsős szóártyák rendszerét kiegészíti, az önállóság magasabb követelményével sajátosan továbbfejleszti a feladatlap-funkciójú szóártya. Ez lehet hagyományos nyelvtani vagy helyesírási kérdéseket tartalmazó feladatlap is (a megfelelő szófaj aláhúzása a feladatlapra írt mondatban, bizonyos szó megtalálása a szójegyzékben, vegyes szóanyag csoportosító másolása s ezer ehhez hasonló, nem megvetendő feladatforma). Ezúttal a feladatlap-szerű szóártyáknak csak arról a típusáról lesz szó, amely mindig egy kissé rejtvénytyszerű, kitaláló jellegű, még a klasszikus rejtvénytípusokba is besorolható valamiképpen: betűrejtvény, keresztrejtvény, anagramma, intarzia; akrosztichon, palindrom stb., sokszor leegyszerűsített formában, de egy-egy rejtvénytípus lényegi jegyeit megőrizve. Ezeknek fő értéke a nyelvtan céljaival összehangolt nyelvi képzeletfejlesztés, logikatorna. Nem pusztán színező tényezői ezek a feladatlap-szóártyák a nyelvtani gyakorló óráknak, hanem bizváást mondhatjuk a leginkább próbára tevő (sohasem maximalista!) gyakorló-ellenőrző, s a tárgyat mégis kedveltető, vonzóan korszerű feladattípusoknak.

Már a másodikos nyelvtankönyv bevezeti a tanulót a betű- és képrejtvény egyszerűbb technikai megoldásaiba. (Ismert példa a hal képén ékezet, utána ó betű, a megfejtés: háló.) A negyedikes ige témakörben már egész sorozat betűrejtvényt készíthetünk kartonon (az említett négyzetdeciméteres formátumban), ezeket cirkuláltatjuk a tanulók közt, idővel, órák sorozatában tehát mindenki megoldhatja őket, az ige témakör óráinak állandó fűszere lehet egy-egy ötperces rejtvénytgyakorlat. Minden kezdőbetűvel szerkesztünk egy ige megfejtésű betűrejtvényt, így bámmely órák háromlépcsős gyakorlattá fejleszthető ez a rejtvény-feladatlapos sorozat. Az első lépés a megfejtés, mindenki megoldja saját betűrejtvényét. A második mozzanat a megfejtésül kapott igék betűrendbe szedése, előnyét nem kell kommentálni. A harmadik lépcsőfok írás, pl. a megfejtésül kapott ige mondatba foglalása. Ha az első lépésben több szóártya közös megfejtése szerepelt, akkor az így kapott 5—6 ige tollbamondása vagy emlékezetből írása is lehet az íratás formája.

Néhány konkrét rejtvényfeladat az említett szóártya-tömbből:

f	vén	h
		6

Megfejtése: faggat. A gyermek ismeri a szükséges rejtvénytechnikai fogásokat, szabályokat, tehát itt pl. a hat h betűjének törléséről van szó. Egy másik ige betűrejtvény:

i gyom	5
ö=i	

Megfejtése: igazít. Ebben betűcserés megoldással találkozunk a megfejtő. Más rejtvénytípus tartalmaz a következő:

hajt	$\frac{b}{a}$
------	---------------

 Megfejtés: dobban. Megint más típusú betűrejt-

vény, csak szinonimákra épül:

vigyázó	gyilkol
---------	---------

 Megfejtés: öröl. Más rejtvénytípus

ismeretét követeli:

j keresztül	szi
	szi

 Megfejtés: játszik.

A keresztrejtvény és betűrejtvény kombinációja pl. a Sziszegő nevű, játékos keretbe foglalt kitaláló. Feladatlapszerű szókérdőív (kartonra, hogy eltehető, megőrizhető, évekig, témakörökön végig felhasználható legyen). A játékos rejtvény alapötlete: az ige harmadik betűje mindig a sziszegő sz hang, illetve betű. A további betűk helyét kipontozzuk. A feladatlap-szókérdőív képe a következő:

.. sz ..	Mond valamit.
.. sz ..	Dízszerű változtat.
.. sz ..	Mérgecs, dühösít.
.. sz ..	A kígyó . . .
.. sz ..	A gyermek a fára . . .
.. sz ..	Másnapra tanul.
.. sz . . .	Remeg.
.. sz . . .	A Patyolat ruhát . . .

A megfejtés többnyire -ít vagy -ul, -ül végű ige. Mint minden rejtvényfeladat, logikai próba, nyelvi képzetfejlesztés, szókérdőívgyarapítás, végül a megfejtések leírásakor helyesírási készségfejlesztéssé válik. Motiváló, értelmi fejlesztő hatása nem kicsi, s teljesen összhangban van a tantervi célokkal. Ennek analógiájára készíthetünk Doboló, Susogó, Zümmögő (d, s, z) és más hasonló nevű, logikájú, felépítésű rejtvénykérdőíveket. Ezek is körbejárhatják az osztályt, továbbadhatók, tehát a cirkuláló feladatlap kategóriájába sorolhatók, így hosszú távon alkalmazhatók témakörön belül s azon túl is, évenként elővehetőek nyelvtanítási eszköz-készletünkben. A megoldás a füzetben történik, az esztétikus, jó minőségű színes kartonból készült, gépelt írású kérdőívek állandó nyelvtani apparátusunkat gazdagítják, metodikánkat korszerű szinten tartják.

A rejtvénytípusok közül az anagrammának felel meg a következő szókérdőív feladatlap:

a é u	Alkoss ezekből tíz főnevet!
g k n	
p s z	

Szintén a nyelvi képzetet megmozgató, nyelvi szintetizáló képességet igénylő feladat, s alkalmas főnévgyűjtésre, mégpedig emlékezetből, mindkét főnévtípus szerepelhet (Géza, kapa, kép stb.).

Az intarzia bármely témakörben sikerrel alkalmazható. Ha az osztály létszámának megfelelő szókértőkönyt készítünk, s ezeket feladatlapként kiosztjuk, cirkuláratjuk, hosszú időre gondoskodtunk egy-egy ötperces, magas hatékonyságú gyakorlatról. Pl. tulajdonnevek gyűjtése, íratása intarziás szókértőkönyvvel, minden tanuló más-más lapot kap. Néhány példa ebből a sorozatból. Írd le a mondatban elrejtett tulajdonnevet! Termeszt-e répát a gazdaság? (Megfejtés: Eszter.) Furcsa barát az ilyen! (Csaba.) Nem illik kopogás nélkül belépni. (Emil.) Meglányul a vas is magas hőfokon. (Gyula.) Mindig vele mérgeződik. (Elemér.) Szereted a virágot a parkban? (Ágota.) Meri kannába a tejet. (Erika.)

Keresd a harmadikat! — így helyezhetjük játékos rejtvénykeretbe az igekötő-helyzetek gyakorlását. A szókértőkönyv egyik oldalán a felszál, másikon a fel fog szállni alak olvasható. A tanuló a kiosztott szókértőkönyvről hiányzó harmadik alakot mondatba foglalva leírja. Pl. Karcsi nem száll fel a villamosra. Ahány tanuló, annyi igekötős ige a szókértőkönyvben, a kértőkönyv továbbadható, így egyetlen kértőkönyv szintén hosszú távon biztosítja korszerűen motiváló formában a rejtvénytudás feladatmegoldását.

A szókértőkönyv betűpótló a klasszikus akrosztichon rejtvénynek felel meg, ennek variációi a legkülönbözőbb betűpótlók. Egy tipikus akrosztichon a kezdőbetűk kiegészítésével, összeolvasásával:

. elyes
. dzett
. ossz
. ad
. ggódó
. uzzogó
. üzes

Ez már elterjedt a nyelvtankönyvben is, a gyakorlatban is, a változatok kevésbé: a szó különböző pontjain hiányoznak a betűk, ilyen az átlósan összeolvasandó, ötbetűs szavakból készült rácsrejtvény.

A szókértőkönyvek komplex típusa sajátos programozású gyakorló órákhoz vezet, teljes és részleges programozásra egyaránt alkalmas. A programozásból ad ízelítőt, fölhívja a figyelmet egy figyelemre mindenképpen érdemes, nagy lehetőségek előtt álló nyelvtanítási kísérletre.

DR. SZIRMAY ENDRÉNE

Kaposvár, Tanítóképző Intézet

Korszerű szemléltető eszközünk:

A táblai rajz

Napjainkban és az elmúlt esztendőkből egyre több cikk, vita foglalkozik a verbalitás veszélyével. A cikkek sürgetik a különböző audio-vizuális közlésformák és szemléltetési lehetőségek széles körű alkalmazását az oktatásban.

Általános érvényű igazság és tapasztalat, hogy századunk utolsó évtizedeiben a vizuális úton szerzett információk száma rohamosan megnövekedett az iskolában és az életben egyaránt. A mozi, a tv s különböző képi sokszorosító eljárások hatalmas méretű fejlődése szinte forradalmasította, s gyökeresen megváltoztatta a szemléltetési lehetőségeit és körülményeit.